

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

КОМАРОВ ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ

УДК 343.229 (477)

ФАКТИЧНА ПОМИЛКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор **Тютюгін Володимир Ілліч**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального права № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Музика Анатолій Ананійович**, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, провідний науковий співробітник;

доктор юридичних наук, професор **Литвинов Олексій Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри кримінального права та кримінології.

Захист відбудеться «05» червня 2015 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «30» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суб'єктивне ставлення у провину, як основоположний принцип вітчизняного кримінального права, вимагає ретельного встановлення змісту, ступеня і форми вини при притягненні особи до кримінальної відповідальності. Зміст вини – це відображення у свідомості особи фактичних ознак вчинюваного нею діяння, проте, він може характеризуватися не лише істинними, а й помилковими уявленнями щодо об'єктивних ознак цього діяння. Впливаючи на зміст вини, помилка особи може змінювати її форму та ступінь, а отже, кваліфікацію вчиненого. Омана особи щодо фактичних обставин злочину суттєво впливає на його кримінально-правову оцінку, тому врахування не лише істинних, а й помилкових уявлень особи є запорукою правильної кваліфікації вчиненого і реалізації принципу диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання.

У теорії кримінального права вивченню проблем фактичної помилки було присвячено чимало досліджень. Перші спроби наукового осмислення цього правового явища були здійснені представниками німецької класичної школи кримінального права. У дорадянській науці кримінального права проблеми фактичної помилки віднайшли своє висвітлення в роботах Л. С. Білогриць-Котляревського, С. І. Баршева, С. М. Будзинського, М. С. Власьєва, І. З. Геллера, П. Д. Калмикова, О. Ф. Кістяківського, Г. Є. Колоколова, А. Ф. Коні, І. Є. Неймана, М. А. Неклюдова, П. П. Пусторослева, М. Д. Сергєєвського, В. Д. Спасовича, М. С. Таганцева, Г. С. Фельдштейна, І. Я. Фойницького та інших науковців. У радянський період, а також протягом останніх десятиліть окремі аспекти вчення про фактичну помилку досліджували О. А. Арутюнов, М. О. Бабій, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, С. В. Бородін, Ф. Г. Бурчак, Р. В. Вереша, Є. В. Ворошилін, Л. Д. Гаухман, П. С. Дагель, М. Д. Дурманов, Г. А. Крігер, І. Я. Козаченко, О. О. Кваша, М. І. Ковальов, Л. І. Коптякова, М. Й. Коржанський, Ю. А. Красіков, Л. М. Кривоченко, Л. Л. Кругліков, В. В. Кузнецов, Н. Ф. Кузнецова, П. С. Матишевський, А. А. Музика, А. В. Наумов, Б. С. Никифоров, М. І. Панов, М. М. Паше-Озерський, А. О. Пінаєв, А. А. Піонтковський, О. М. Попов, О. І. Рарог, І. І. Слуцький, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, П. Ф. Тельнов, І. С. Тишкевич, В. І. Ткаченко, Б. С. Утевський, М. Д. Шаргородський, М. І. Якубович та інші вчені. Але переважна більшість робіт цих авторів не має комплексного характеру, бо обмежується дослідженням лише окремих випадків фактичної помилки та їхнього значення для кримінальної відповідальності.

У той же час, в науці кримінального права є низка монографічних робіт, спеціально присвячених аналізу проблем юридичної і фактичної помилки, авторами яких є З. Г. Алієв, Т. І. Безрукова, Ю. А. Вапсва, А. А. Кочетков, В. Ф. Кириченко, М. Б. Фаткулліна та В. А. Якушин.

Проте, незважаючи на достатньо велику кількість напрацьовань із окресленої тематики, обрана тема дисертації не втрачає своєї актуальності, бо існуючі в науці підходи до оцінки вчиненого за наявності фактичної помилки істотно різняться між собою, а іноді є діаметрально протилежними. Крім того,

більшість праць вищезазначених авторів написані на підставі аналізу радянського, російського чи українського законодавства за часів дії Кримінального кодексу України 1960 р., тоді як комплексні дослідження фактичної помилки після прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. наразі відсутні. Вказане свідчить про актуальність вивчення фактичної помилки і її значення для вирішення питання про кримінальну відповідальність, що і зумовило вибір теми цього дослідження.

Крім вищевказаного, актуальність теми дисертації підтверджується і тим, що недослідженою залишається низка спеціальних питань, пов'язаних із фактичною помилкою, а саме: значення фактичної помилки для призначення покарання; особливості впливу фактичної помилки на межі інкримінування при вчиненні злочину декількома особами (в тому числі й у співучасті); значення фактичної помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння. Дискусійними залишаються й питання про коло обставин, омана щодо яких має істотний характер для відповідальності; співвідношення між собою окремих різновидів фактичної помилки; правила кваліфікації вчиненого за наявності її конкретних видів тощо.

Додатковим аргументом значущості дослідження є й наявність значних розбіжностей, а іноді й суперечностей у судовій практиці при оцінці вчиненого за наявності одних й тих самих видів фактичних помилок.

Зазначене свідчить про актуальність обраної теми дисертації і необхідність проведення ґрунтовного монографічного дослідження фактичної помилки в кримінальному праві на підставі узагальнення теоретичної бази, нормативного матеріалу та судової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами і планами. Робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959). Тема дослідження затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від «23» грудня 2011 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є формування теоретично обґрунтованих і практично значущих висновків стосовно кримінально-правової природи фактичної помилки, встановлення її змісту, видів і значення для кваліфікації та призначення покарання, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України та практики його застосування у цій галузі.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

1. Виявити елементи наступності і динамізму в доктринальних підходах до фактичної помилки шляхом простежування генезису вчення про це правове явище.
2. Розкрити сутність і зміст фактичної помилки суб'єкта, сформулювати її доктринальну дефініцію.

3. Встановити критерії для відмежування фактичної помилки від юридичної, розкрити їх співвідношення.

4. З'ясувати підстави, які можуть бути покладені в основу класифікації фактичної помилки на види, запропонувати класифікацію фактичних помилок, яка б відповідала критерію практичної цінності та правилам логічного поділу понять.

5. Визначити вплив конкретних видів фактичної помилки в об'єктивних ознаках злочину на форму вини, кримінальну відповідальність і кваліфікацію.

6. Виявити особливості фактичної помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння, розкрити значення таких помилок для вирішення питання про притягнення (непритягнення) особи, що їх припустилася, до кримінальної відповідальності та кваліфікації вчиненого.

7. Встановити значення фактичної помилки, допущеної одним із співучасників, для поставлення спільно вчиненого діяння у провину іншим співучасникам.

8. З'ясувати кримінально-правові наслідки помилки винного в наявності ознак суб'єкту злочину у особи, спільно з якою вчиняється злочин, та у формі співучасті.

9. Розкрити значення фактичної помилки для призначення покарання, встановити можливі напрями впливу фактичної помилки на вид та міру покарання, яке призначається судом.

10. Узагальнити судову практику стосовно кваліфікації вчиненого за наявності фактичної помилки та сформулювати відповідні рекомендації щодо її удосконалення.

11. Розробити та обґрунтувати можливі пропозиції по вдосконаленню норм чинного КК щодо «легалізації» фактичної помилки в законі.

Об'єктом дослідження є кримінально-правові відносини, пов'язані зі встановленням суб'єктивної сторони злочину.

Предметом дослідження є фактична помилка в кримінальному праві та її значення для кримінальної відповідальності.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів, вибір яких зумовлений особливостями мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, філософський (діалектичний) метод пізнання використовувався при вивченні природи фактичної помилки; історично-правовий – при дослідженні генезису вчення про фактичну помилку в кримінальному праві; системно-структурний – при встановленні критеріїв відмежування фактичної помилки від юридичної; формально-логічні методи – при встановленні підстав (критеріїв) класифікації та здійсненні на їх основі розподілу фактичної помилки на види; метод сходження від конкретного до абстрактного і навпаки – при дослідженні конкретних випадків фактичної помилки, формулюванні універсальних правил оцінки оман такого роду та при перевірці загальноприйнятого характеру таких правил; догматичний – при аналізі змісту ст. 37 КК України як законодавчо закріпленого випадку врахування фактичної помилки; порівняльно-правовий – при аналізі

змісту положень законодавства зарубіжних країн в частині призначення покарання за незакінчений злочин; статистичний – при узагальненні судової практики щодо кваліфікації злочинів за наявності фактичної помилки; метод соціологічного опитування – при проведенні анкетування суддів з питань кримінально-правової оцінки вчиненого особою за наявності фактичної помилки діяння та визначенні його результатів.

Емпіричну базу дослідження становлять 1537 судових рішень у кримінальних провадженнях, при розгляді яких могли бути виявлені ознаки фактичної помилки. З них в 121 судовому рішенні встановлені ситуації, пов'язані з фактичною помилкою. Крім наведеного, емпіричною базою дослідження є результати анкетування 62 суддів місцевих та апеляційних судів Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей з питань кримінально-правової оцінки вчиненого особою за наявності фактичної помилки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у дисертації сформульовані теоретично обґрунтовані і практично значущі висновки стосовно правової природи, змісту і значення фактичної помилки в кримінальному праві України. До найбільш важливих результатів, які відображають наукову новизну дисертаційної роботи та виносяться на захист, належать, на думку автора, такі положення.

Уперше:

– обґрунтовано віднесення помилки в суспільній небезпечності вчиненого до різновидів фактичної помилки та доведено неможливість виокремлення позитивної помилки в характері діяння (в наявності в діянні фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину);

– доведено, що у випадках так званого *dolus generalis* наявна не помилка в розвитку причинного зв'язку, а різне психічне ставлення винного до двох окремих вчинених ним діянь, перше з яких є умисним і незакінченим (замахом), а друге – вчиненим з необережності;

– сформульовані та аргументовані пропозиції про необхідність виключення ст. 37 з тексту КК України і доповнення його новою статтею, яка б визначала правове значення помилки особи в правовій чи фактичній підставі не тільки необхідної оборони, а й інших обставин, що виключають злочинність діяння;

– виявлені особливості прояву фактичної помилки при вчиненні злочину у співучасті та встановлено їх значення для вирішення питання про форму співучасті та кваліфікацію вчиненого;

– визначено напрями впливу фактичної помилки винного на призначення йому покарання: 1) опосередкований – через визнання вчиненого за фактичної помилки діяння замахом на злочин, виходячи зі спрямованості умислу винного; 2) безпосередній – у випадках, коли помилка стосується наявності/відсутності обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання;

– доведено, що визнання злочину незакінченим через фактичну помилку винного не завжди свідчить про менший ступінь його суспільної небезпечності порівняно із закінченим злочином. Відтак

обґрунтовано недоцільність обов'язкового застосування положень ч. 3 ст. 68 КК і пом'якшення покарання за вчинення замаху на злочин у випадках, коли злочин не було доведено до кінця лише через фактичну помилку особи. Запропоновано два можливі шляхи розв'язання вказаної проблеми: а) внесення змін до ч. 3 ст. 68 КК і надання суду права, а не встановлення обов'язку, зниження розміру (строку) найбільш суворого виду покарання за замах на злочин; б) доповнення ст. 68 КК приміткою, згідно з якою суд має право не застосовувати положення частини 3 цієї статті у випадках, коли злочин не було доведено до кінця через фактичну помилку винного, умотивувавши своє рішення у вирок;

– обґрунтовано неможливість визнання обставинами, що обтяжують покарання, таких, які при вчиненні конкретного злочину в дійсності були відсутні, і особа лише помилково вважала їх наявними, та неприпустимість врахування при призначенні покарання як обтяжуючих таких обставин, які хоча реально й були наявними, але помилково сприймалися винним як відсутні.

Удосконалено:

– класифікацію фактичної помилки за різними підставами на групи і види і запропонована багаторівнева класифікація такої помилки за різними критеріями;

– правила кваліфікації злочинів за наявності різних видів фактичної помилки в об'єкті злочину, особі потерпілого, суспільно небезпечних наслідках, розвитку причинного зв'язку, способі, засобах, знаряддях, місці, часі та обстановці вчинення злочину;

– підходи до кваліфікації посягань на життя, відповідальність за які передбачена в статтях 112, 348, 379, 400, 443 КК, за наявності фактичної помилки в об'єкті злочину, як замаху на вчинення цих злочинів з посиланням на ст. 15 КК України;

– позицію, згідно з якою значення фактичної помилки в об'єктивних ознаках злочину визначається не тільки ознакою, якої стосується омана, а й роллю, яку закон відводить цій ознаці в складі конкретного злочину (ознака основного складу злочину, кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака);

– правила кваліфікації діяння, коли винний помилково вважає, що особа, яка спільно з ним вчиняє злочин, наділена / не наділена ознаками суб'єкта та положення про значення помилки особи в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті;

– позицію, відповідно до якої замах на непридатний та відсутній об'єкт є різновидом помилки в об'єкті злочину, а не в характері діяння.

Набули подальшого розвитку:

– аргументи на користь того, що відхилення дії не становить самостійного різновиду помилки, а являє собою лише випадок, схожий на неї;

– позиція, згідно з якою уявна оборона не є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння, а являє собою помилку особи в правовій чи фактичній підставі необхідної оборони;

– положення про необхідність врахування лише суб'єктивного критерію (наявність можливості усвідомлювати помилковість свого припущення) при відмежуванні вибачальної помилки від невибачальної.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, узагальнення, висновки та рекомендації, висловлені в дисертації, можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як засади для подальшого наукового опрацювання проблем щодо значення помилки в кримінальному праві;

– у правотворчій діяльності – при внесенні змін і доповнень у чинне кримінальне законодавство стосовно помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння, та урахування фактичної помилки при призначенні покарання;

– у правозастосуванні – як рекомендації судовій практиці для вирішення питань щодо кваліфікації та призначення покарання за злочини, при вчиненні яких суб'єкт припустився фактичної помилки. Теоретичні висновки, розроблені в дисертації, можуть слугувати основою для формулювання вищими судовими інстанціями роз'яснень з приводу застосування закону про кримінальну відповідальність;

– у навчальному процесі – при викладанні курсу кримінального права (Загальна та Особлива частини), підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів КК;

– у правоохоронній діяльності – результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти, професійної правосвідомості та кваліфікації суддів і працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, теоретичні висновки і практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Окремі результати дослідження доповідалися на круглому столі «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 5 квітня 2012 року), XI Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 20-22 квітня 2012 року), Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Четверті харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.), круглому столі «Кримінально-правові наслідки злочину: актуальні сучасні питання» (м. Харків, 31 жовтня 2014 року).

Публікації. Результати дисертації викладені у восьми наукових працях, а саме: у п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковані у вітчизняних фахових наукових виданнях, одна з яких в електронному; одна – в закордонному фаховому науковому виданні, а також тезах трьох наукових доповідей.

Структура дисертації визначається її метою і завданнями і включає вступ, три розділи, сім підрозділів, висновки, список використаних джерел (283 найменувань) і додатки. Повний обсяг

дисертації становить 237 сторінок, із них основного тексту – 200 сторінок, список використаних джерел становить 29 сторінок, обсяг додатків – 8 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок із науковими програмами та планами, ступінь наукової розробки проблеми, розкривається мета та завдання дослідження, зазначається його об'єкт, предмет і методи, характеризується емпірична база роботи, формулюється наукова новизна одержаних результатів, з'ясовується теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наводяться основні положення, що виносяться на захист, міститься інформація про їх апробацію.

Розділ 1 «Генезис вчення про фактичну помилку в кримінальному праві та її поняття» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «*Історія розвитку вчення про фактичну помилку*» здійснено періодизацію розвитку наукової думки та законодавчого вирішення проблем фактичної помилки в кримінальному праві від давніх часів до сьогодення. Визначено, що античні філософи, розглядаючи питання про значущість фактичної помилки для галузей приватного права, заклали теоретичні і методологічні засади для подальшого дослідження помилки в межах кримінального права. Окремі положення, присвячені фактичній помилці, містились в Судебнику царя Івана III 1497 р., Литовському статуті 1588 р., Соборному уложенні царя Олексія Михайловича 1649 р., Правах, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р., Кримінальному Уложенні 1903 р. Детальному вивченню проблеми фактичної помилки були піддані в працях представників німецької та російської класичної школи кримінального права. У дорадянській науці сформувалося три групи підходів до кваліфікації вчиненого за наявності фактичної помилки: 1) об'єктивістський, представники якого пропонують ігнорувати помилку і ставити діяння у провину особі в такому вигляді, в якому воно дійсно мало місце; 2) суб'єктивістський, відповідно до якого діяння незалежно від його об'єктивних ознак має інкримінуватись особі у такому вигляді, в якому воно охоплювалось її свідомістю; 3) об'єктивістсько-суб'єктивістський, згідно з яким при кваліфікації має враховуватись як суб'єктивне уявлення особи про фактичні ознаки вчиненого нею злочину, так і об'єктивне вираження в ньому таких ознак. В радянський період та після проголошення незалежності України значна увага приділялася розробці правил кваліфікації діяння за наявності фактичної помилки в об'єктивних ознаках вчиненого. В результаті історичного розгляду з'ясовано, що ціла низка питань, присвячених фактичній помилці в кримінальному праві, не віднайшла свого комплексного системного вирішення. Зокрема, дискусійними залишаються питання щодо розмежування фактичної і юридичної помилки, стосовно значення помилки

в обставинах, що виключають злочинність діяння, про вплив фактичної помилки на призначення покарання тощо.

У підрозділі 1.2. «Поняття фактичної помилки в кримінальному праві» з'ясовується філософська, філологічна, психологічна та кримінально-правова природа поняття «помилка», проводиться відмежування фактичної помилки від юридичної, встановлюються ознаки фактичної помилки та наводиться перелік тих обставин, яких може стосуватися істотна з точки зору кримінального права фактична помилка.

З'ясовано, що родовим поняттям, через яке можна визначити помилку, є термін «омана» (рос. - «заблуждение»). Встановлено, що помилку можна розглядати в двох аспектах: як процес і як його результат. Як процес, помилка можлива і на чуттєвому (неправильне уявлення) і на раціональному (неправильна оцінка обставин об'єктивної дійсності) рівнях пізнання. Як результат, помилка полягає у невідповідності знання його предмету.

Доведено, що юридична помилка відрізняється від фактичної за змістом омани. Якщо юридична помилка стосується протиправності як ознаки злочину і її показників, то фактична – оцінки особою свого діяння як суспільно небезпечного та тих об'єктивних обставин, які визначають характер і ступінь суспільної небезпечності (тяжкість) цього діяння. Оскільки суспільна небезпечність є матеріальною, соціально-фактичною ознакою злочину, то омана в ній належить до фактичних помилок.

Встановлено, що фактична помилка в кримінальному праві може стосуватися не тільки об'єктивних ознак вчиненого злочину, а й інших обставин, що мають кримінально-правове значення, але є абсолютно різними за своїми ознаками та правовою природою (обставин, що виключають злочинність діяння, суб'єктивних ознак діяння співучасників тощо). У зв'язку з цим запропоноване авторське визначення фактичної помилки у кримінальному праві, під якою слід розуміти омани особи в об'єктивних ознаках злочину, що визначають характер і ступінь його суспільної небезпечності, в наявності обставин, що виключають злочинність діяння, та в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті. Ці три відносно самостійні групи помилок підлягають окремому дослідженню.

Розглянуто співвідношення негативної фактичної помилки (особа вважає відсутніми обставини, які наявні в дійсності) і незнання фактів в кримінальному праві (відсутність психічного ставлення до окремих фактичних обставин). Обґрунтовано, що хоча ці явища і мають різну психічну природу, проте їх правове значення є однаковим, оскільки вони виключають можливість інкримінування особі обставин, яких вони стосуються, при вчиненні умисного злочину.

Доведено, що фактична помилка є чинником, який визначає зміст вини, і тим самим впливає на форму психічного ставлення особи до окремих ознак навколишньої дійсності. Будучи елементом змісту вини і впливаючи на її форму, фактична помилка визначає кваліфікацію вчиненого, а отже, має значення і для встановлення меж кримінальної відповідальності (в тому числі виду та міри покарання).

Розділ 2 «Класифікація фактичних помилок та їх вплив на кримінальну відповідальність» складається з трьох підрозділів.

В підрозділі 2.1. *«Класифікація фактичної помилки»* проведено аналіз існуючих у науці кримінального права підходів щодо поділу фактичної помилки на групи і види, досліджено критерії такого поділу. Запропонована авторська багаторівнева класифікація фактичної помилки за різними критеріями. Зокрема, залежно від характеру оман помилки розподілені на: а) позитивні (в наявності обставин, що відсутні в дійсності) та б) негативні (в відсутності обставин, які наявні в дійсності). За значенням обставин, яких стосується помилка, поділяються на оману в: а) ознаках складу конкретного злочину та б) обставинах, які мають кримінально-правове значення, але знаходяться поза межами складу злочину (в обставинах, що виключають злочинність діяння, умовах правомірності заподіяння шкоди за їх наявності та в обставинах, що обтяжують чи пом'якшують покарання). Залежно від значення помилки для кримінальної відповідальності, вони можуть бути розподілені на ті, що мають значення для кримінальної відповідальності і кваліфікації вчиненого та такі, що кримінально-правового значення не мають.

Підрозділ 2.2. *«Види фактичної помилки в об'єктивних ознаках складу злочину та їх кримінально-правове значення»* присвячений дослідженню кримінально-правового значення помилки в об'єкті (в тому числі предметі та особі потерпілого) та ознаках об'єктивної сторони злочину.

Встановлено, що вирішення питання про значення фактичної помилки в об'єктивних ознаках злочину для кримінальної відповідальності залежить від виду об'єктивної ознаки, якої стосується помилка, та від того значення, яке вказаній ознаці надає законодавець (конструктивної чи кваліфікуючої ознаки).

З'ясовано, що фактичною помилкою в об'єкті злочину є омана особи стосовно тих суспільних відносин, на які посягає вчинене нею діяння. Обґрунтовано положення, що така помилка може бути класифікована за різними критеріями. Залежно від змісту оман помилка в об'єкті буває трьох видів: а) в тотожності об'єкта; б) в якісних характеристиках (придатності чи наявності) об'єкта; в) в кількості тих суспільних відносин (об'єктів), на які посягає конкретне діяння. Помилка в тотожності об'єкта полягає в тому, що особа помилково посягає на інші, замість намічених суспільні відносини. Помилка в якостях (придатності) об'єкту має місце там, де особа правильно спрямовує свої зусилля на заподіяння шкоди тому об'єкту, якому й бажала її спричинити, але шкода не настає через фактичну відсутність чи непридатність суспільних відносин. Помилка в кількості об'єктів наявна за умови, коли винний, посягаючи одночасно на два чи більше безпосередніх об'єкти, заподіює шкоду тільки одному з них. За рівнем об'єкта злочину виділяється помилка в: а) родовому; б) безпосередньому об'єкті. За значенням, яке закон надає безпосередньому об'єкту, помилка в об'єкті може поділятися на помилку в: а) основному безпосередньому, б) додатковому обов'язковому та в) додатковому факультативному об'єкті. Залежно від

зв'язку з оманом в предметі чи особі потерпілого виокремлюються помилки, що пов'язані з неправильним уявленням щодо: а) предмета; б) особи потерпілого, та в) не пов'язані з ними.

Обґрунтовано, що визначальним при кваліфікації вчиненого за всіх різновидів помилки в об'єкті є суб'єктивне уявлення винного про характер суспільних відносин, яким він заподіює шкоду, а кваліфікація вчиненого має відбуватися за спрямованістю умислу. Оскільки ж реальна шкода відносинам, на заподіяння яким було спрямовано умисел винного, не настала, вчинене слід оцінювати лише як замах на заподіяння такої шкоди. Відповідальність винного за спричинення шкоди об'єкту, якому вона реально заподіяна, можлива лише за наявності *трьох умов*: а) такі суспільні відносини не становлять додаткового (обов'язкового чи факультативного) об'єкта злочину, на вчинення якого було спрямовано умисел винного; б) щодо заподіяння такої шкоди у винного наявна необережна форма вини; в) закон встановлює кримінальну відповідальність за спричинення такої шкоди через необережність.

Наводяться додаткові аргументи на користь того, що у випадку помилки в об'єктах злочинів, відповідальність за які передбачена в статтях 112, 348, 379, 400, 443 КК, вчинене має кваліфікуватися як замах на вчинення цих злочинів з посиланням на ст. 15 КК України.

Доводиться, що помилка в предметі не є самостійним різновидом, а являє собою окремий випадок омани в об'єкті злочину і тому до неї можуть бути застосовані всі ті правила, які стосуються помилки в об'єкті.

Встановлено, що помилка в особі потерпілого може стосуватися його тотожності, якісних чи кількісних характеристик. Обґрунтовано, що помилка в тотожності потерпілого не впливає на форму вини і кваліфікацію вчиненого. Проведено її відмежування від випадків відхилення дії або удару (*aberratio ictus*), які не є різновидом помилки, а тільки зовні схожі на неї. З'ясовано, що помилка в якісних чи кількісних ознаках потерпілого має значення для кваліфікації вчиненого лише у випадках, коли з певними якостями чи кількістю потерпілих закон пов'язує наявність основного чи кваліфікованого складу злочину.

Визначено, що можливим є виокремлення негативної помилки в суспільній небезпечності діяння і обґрунтовано, що значення такої помилки вичерпується тим, що вона виключає інкримінування особі вчинення умисного злочину. З'ясовано, що помилка в суспільно небезпечних наслідках має значення лише стосовно злочинів з матеріальним складом, вчинених з прямим визначенням (конкретизованим) умислом, коли диференціація кримінальної відповідальності за вчинене ґрунтується на кількісних показниках злочинних наслідків. Така омана може полягати в помилковому уявленні винного щодо: а) спричинення більш тяжких наслідків, ніж у дійсності; б) заподіяння менш значної шкоди, ніж реально спричинена. За першого різновиду помилки відповідальність має наставати за замах на спричинення шкоди у тому розмірі, в якому її бажав заподіяти винний; за другого – виключається умисел на заподіяння більш тяжкої шкоди. Встановлено, що помилка в причинному зв'язку має місце у випадку істотної розбіжності між суб'єктивним уявленням винного про механізм його розвитку між вчиненим

діянням і його наслідком. Доведено, що за випадків так званого *dolus generalis* наявна не помилка в причинному зв'язку, а різне психічне ставлення особи до двох окремих вчинених нею діянь, перше з яких є умисним незакінченим (замах), а друге – вчиненим з необережності. Тому вчинене за таких випадків належить кваліфікувати за сукупністю злочинів.

У результаті проведеного аналізу, визначено, що помилка в способі, засобах, знаряддях, місці, часі та обстановці вчинення злочину має кримінально-правове значення за умови, якщо останні виступають як ознаки основного чи кваліфікованого складу конкретного злочину. При цьому така помилка може бути позитивною чи негативною. Коли вона є негативною, інкримінування особі вказаних ознак в умисних злочинах є неможливим, а якщо такі ознаки виступають в ролі ознак основного складу злочину – то виключається можливість інкримінування винному цього злочину. Якщо помилка носить позитивний характер, то відповідальність має наставати за замах на вчинення злочину тим способом, з використанням тих засобів і знарядь, в тому місці, за того часу чи в тій обстановці, які винний помилково вважав наявними.

У підрозділі 2.3. *«Фактична помилка в обставинах, що виключають злочинність діяння»* аналізуються фактичні помилки при необхідній обороні, затриманні особи, що вчинила злочин, крайній необхідності, психічному примусі та при вчиненні ризикованого діяння.

Доводиться, що помилка в обставинах, що виключають злочинність діяння, може стосуватись: а) наявності їх правової чи фактичної підстави; б) об'єкта (в тому числі і особи), якому заподіюється шкода; в) інших умов правомірності заподіяння шкоди за наявності таких обставин (своєчасності, співрозмірності тощо). Значення такої помилки для притягнення особи до кримінальної відповідальності залежить від того, чи є вона вибачальною або невибачальною. Запропоновано використання виключно суб'єктивного критерію для розмежування цих помилок – встановлення реальної можливості особи усвідомлювати помилковість свого припущення в обстановці, що склалася. Вироблено алгоритм оцінки вчиненого за наявності вибачальної і невибачальної помилок в обставинах, що виключають злочинність діяння. Якщо помилка є вибачальною, то всі дії щодо спричинення шкоди за такої помилки (в тому числі стосовно перевищення меж захисту) мають оцінюватись за правилами, встановленими для заподіяння шкоди за наявності реальної обставини, що виключає злочинність діяння. Якщо помилка є невибачальною, особа підлягає відповідальності за спричинення шкоди з необережності. Якщо за невибачальної помилки особа перевищила межі допустимої шкоди, які дозволяються в умовах реального існування відповідної обставини, що виключає злочинність діяння, вона підлягає кримінальній відповідальності за умисне заподіяння шкоди на загальних підставах.

Встановлено, що положення ст. 37 КК України поширюються виключно на один різновид помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння – помилку в наявності правової і фактичної підстави необхідної оборони, а тому вказана норма не може бути поширена на випадки помилки в інших обставинах, що виключають злочинність діяння. У зв'язку з цим доведено необхідність формулювання

загальної норми, яка б визначала правила оцінки фактичної помилки в усіх обставинах, що виключають злочинність діяння, і запропоновано текст такої статті.

Розділ 3 «Спеціальні питання врахування фактичної помилки» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «*Фактична помилка при вчиненні злочину у співучасті*» розглянуто дві групи питань: 1) значення фактичної помилки одного (чи декількох) співучасників для кваліфікації вчиненого іншим (іншими) співучасником; 2) значення помилки суб'єкта у наявності співучасті, її форми, а також в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті.

Встановлено, що фактична помилка, за загальним правилом, має значення для кваліфікації дій лише тієї особи (тих осіб), в свідомості якої (яких) вона мала місце. Інші ж співучасники, в свідомості яких омана була відсутня, несуть відповідальність за фактично вчинені ними діяння. Але оскільки виконавець є центральною фігурою у співучасті, а стадія злочину, вчиненого у співучасті, визначається стадією злочинної діяльності виконавця, то у випадках вчинення ним незакінченого злочину через допущену фактичну помилку, така помилка впливає на кваліфікацію не лише його діяння, а й на оцінку діянь інших співучасників.

Стверджується, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння і передбачення його суспільно небезпечних наслідків, про які йдеться в ст. 24 КК, при вчиненні злочину у співучасті поширюється і на участь у ньому інших співучасників та на наслідки їх діяльності. Відтак, у випадках, якщо винний лише помилково вважав, що особа, яка діє спільно з ним, відповідає ознакам суб'єкта злочину, співучасть не виникає, а вчинене належить кваліфікувати як замах на вчинення злочину за тією частиною статті, яка передбачає його вчинення у співучасті як кваліфікуючу ознаку. Якщо ж особа при цьому спрямовувала своє діяння на організацію, пособництво чи підбурювання до цього злочину, посилення на статтю 27 КК при кваліфікації її діяння не потрібне. У випадку, коли винний, навпаки, вважав, що використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності через відсутність ознак суб'єкта, а фактично такі ознаки мали місце, вчинене належить оцінювати як посереднє заподіяння (спричинення).

Відстоюється позиція, відповідно до якої за помилкового уявлення співучасника про наявність/відсутність у виконавця мотивів чи мети, які впливають на кваліфікацію злочину, такі мотив чи мета не можуть бути інкриміновані співучаснику, який припустився даної помилки.

У підрозділі 3.2. «*Врахування фактичної помилки при призначенні судом покарання*» встановлено, що фактична помилка є тим чинником, який істотно впливає на вид та міру покарання, що обирається судом. Цей вплив можливий у двох самостійних напрямках: а) через визнання діяння, вчиненого за такої помилки, замахом на злочин і застосування у зв'язку з цим положень ч. 3 ст. 68 КК; б) коли фактична помилка винного стосується таких обставин, які хоча й знаходяться поза межами складу злочину, але відповідно до статей 66 та 67 КК визнаються такими, що пом'якшують або обтяжують покарання.

У результаті порівняння суспільної небезпечності закінченого злочину та замаху на злочин, який не

було доведено до кінця через фактичну помилку винного, зроблений висновок про недоцільність обов'язкового зниження покарання за злочин, недоведений до кінця внаслідок фактичної помилки. На підставі цього запропоновані відповідні зміни до ст. 68 КК України.

На підставі аналізу змісту статей 66 та 67 КК, зазначається, що всі передбачені в них обставини, можна розподілити на *дві групи*: а) ті, стосовно яких фактична помилка особи можлива, та б) ті, щодо яких вона не може статися. Вказується, що коли через допущену фактичну помилку винний не усвідомлював наявність обставин, що обтяжують покарання, останні не можуть бути враховані судом як такі, що його обтяжують. Якщо ж особа помилково вважала наявними обтяжуючі покарання обставини, які в дійсності були відсутні, то вони також не можуть враховуватись судом на підставі ст. 67 КК, але помилкове уявлення щодо їх наявності може оцінюватись судом як таке, що негативно характеризує особу винного. У випадку помилкового уявлення винного щодо наявності обставин, що пом'якшують покарання, вони не можуть бути враховані на підставі ст. 66 КК, але можуть свідчити про менший ступінь тяжкості вчиненого.

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно розв'язане наукове завдання формулювання теоретично обґрунтованих і практично значущих висновків щодо правової природи та змісту фактичної помилки; визначено найбільш істотні її різновиди; розкрито значення оман: а) в об'єктивних ознаках вчиненого злочину; б) в обставинах, що виключають злочинність діяння; в) в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, кваліфікації її діяння та призначення покарання.

Основні результати роботи містять такі положення:

1. Аналіз історії розвитку вчення про фактичну помилку в кримінальному праві свідчить про те, що вказаній проблемі приділялась достатня увага в працях вчених-юристів від давніх часів до сьогодення. Особливого розвитку вчення про помилку в кримінальному праві набуло в другій пол. ХІХ – на поч. ХХ сторіччя, коли були ретельно досліджені питання про значення помилки в фактичних об'єктивних ознаках вчиненого діяння для його кваліфікації. Проте такі дослідження носили, як правило, фрагментарний характер та не утворювали цілісного уявлення про природу, місце і значення фактичної помилки особи в кримінальному праві. Крім того, у теорії практично відсутні роботи, які були б присвячені комплексному аналізу помилок в обставинах, що виключають злочинність діяння, та помилок, що можуть виникати при спільному умисному вчиненні злочину декількома особами. Самостійному вивченню не піддавалися й питання щодо призначення покарання особі, яка припустилася фактичної помилки.

2. Суперечності, які виникають в науці при визначенні поняття фактичної помилки, стосуються двох аспектів: 1) визначення родового поняття, через яке можна було б розкрити сутність поняття «помилка»; 2) встановлення змісту значущої для кримінального права фактичної помилки, тобто кола обставин, яких вона може стосуватися. З'ясовано, що під *фактичною помилкою у кримінальному праві слід розуміти оману особи в об'єктивних ознаках злочину, що визначають характер і ступінь його суспільної небезпечності, в наявності обставин, що виключають злочинність діяння, та в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті*. Помилкові уявлення особи разом з істинними судженнями утворюють зміст вини особи. Будучи частиною змісту вини, фактична помилка впливає на її форму і ступінь.

3. Головним критерієм відмежування фактичної помилки від юридичної виступає зміст омани. Юридична помилка полягає в неусвідомленні особою протиправності свого діяння і похідних від цього показників: 1) правової оцінки (кваліфікації) вчиненого діяння; 2) кримінально-правових наслідків його вчинення (виду і розміру покарання); 3) наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання; 4) оцінки вчиненого діяння як закінченого чи незакінченого злочину; 5) виконуваної винним ролі у злочині, вчиненому у співучасті (виконавства, підбурювання, пособництва, організаторства). Фактична ж помилка стосується, в першу чергу, оцінки особою свого діяння як суспільно небезпечного та тих обставин, які визначають її характер і ступінь.

4. Класифікація фактичної помилки на види може бути здійснена за різними критеріями. 1. Залежно від *характеру омани* вони можуть бути розподілені на помилки: а) у наявності фактів, які в дійсності відсутні (позитивні) і б) у відсутності реально наявних фактів (негативні). 2. За *значенням для кримінальної відповідальності* фактичні помилки можуть бути розподілені на ті, що а) впливають на форму і зміст вини, стадію вчиненого злочину та можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності та б) такого впливу не мають. 3. За *значенням обставин, яких стосується омана*, можливий поділ на помилки: а) в ознаках складу конкретного злочину та б) щодо обставин, які мають кримінально-правове значення, але знаходяться поза межами складу злочину. В свою чергу помилки в ознаках складу злочину стосуються: а) об'єктивних його ознак, або б) ознак, що характеризують особу співучасника та об'єктивних і суб'єктивних ознак вчиненого співучасниками злочину. Вказані дві групи помилок можуть полягати в неправильному уявленні: а) стосовно ознак основного складу злочину, або б) щодо кваліфікуючих обставин. Фактичні помилки в обставинах, що знаходяться поза межами складу злочину, стосуються або а) обставин, що виключають злочинність діяння, або б) обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

5. Серед помилок в об'єктивних ознаках вчиненого слід виокремлювати оману в: 1) об'єкті злочину; 2) особі потерпілого; 3) суспільній небезпечності вчиненого діяння; 4) суспільно небезпечних наслідках; 5) розвитку причинного зв'язку; 6) способі; 7) засобах і знаряддях; 8) місці, часі та обстановці вчинення злочину. Всі вищезазначені різновиди омани, крім помилки в суспільній небезпечності вчиненого та

розвитку причинного зв'язку, мають кримінально-правове значення лише стосовно умисних злочинів, вчинених з визначеним (конкретизованим) умислом. За наявності таких помилок кваліфікація діяння визначається спрямованістю умислу винного і тими об'єктивними ознаками вчиненого, які охоплювались його умислом, а стадія злочину – ступенем реалізації такого умислу. Помилка в суспільній небезпечності вчиненого унеможливує інкримінування умисного злочину, і особа підлягає кримінальній відповідальності лише за умов, якщо: а) її діяння вчинене з необережності і б) закон передбачає відповідальність за вчинення такого діяння через необережність.

6. Під помилкою в обставинах, що виключають злочинність діяння, слід розуміти оману особи: а) в наявності їх правової чи фактичної підстави, б) в об'єкті (особі), якому заподіюється шкода, а також в) в інших умовах правомірності заподіяння шкоди за наявності таких обставин (співрозмірності, своєчасності тощо). Фактична помилка може стосуватися не тільки необхідної оборони, а й інших обставин, що виключають злочинність діяння: а) затримання особи, що вчинила злочин; б) крайньої необхідності; в) психічного примусу; г) діяння, пов'язаного з ризиком тощо. Для вирішення питання про значущість помилки в конкретній обставині, що виключає злочинність діяння, слід визначити, чи мала така помилка *вибачальний* або *невибачальний* характер. Для встановлення характеру помилки необхідно використовувати виключно суб'єктивний критерій – встановити, чи мала особа реальну *можливість* усвідомлювати помилковість свого припущення. Якщо в обстановці, що склалася, особа *не усвідомлювала і не могла усвідомлювати* помилковості свого припущення щодо наявності підстави для заподіяння шкоди, своєчасності дій, що вживаються, правомірності заподіяння шкоди, то має місце *вибачальна* помилка. За такої помилки, вчинене слід оцінювати за правилами, встановленими для реальної наявності відповідної обставини, що виключає злочинність діяння. Якщо ж в обстановці, що склалася, особа *не усвідомлювала, але могла усвідомлювати* помилковість свого припущення, то помилка має *невибачальний характер* і кримінальна відповідальність може наставати тільки за необережне заподіяння шкоди, якщо закон встановлює відповідальність за таке діяння за наявності необережної форми вини. Якщо ж обстановка, що склалася, не давала особі підстав для такого помилкового припущення, то вона підлягає кримінальній відповідальності за умисне заподіяння шкоди на загальних підставах.

7. Оскільки фактична помилка може стосуватися не лише необхідної оборони, а й інших обставин, що виключають злочинність діяння (крайня необхідність, затримання особи, що вчинила злочин тощо), то існування ст. 37 КК видається недоцільним через те, що ця норма регулює значення лише одного окремого випадку такої омани – помилки в наявності правової та фактичної підстави необхідної оборони. Відтак, вказана норма не може бути застосована для регулювання інших випадків помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння. Натомість, запропоновано доповнити КК окремою статтею універсального характеру, яка б встановлювала правила оцінки фактичної помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння:

«Стаття... Помилка в обставинах, що виключають злочинність діяння

1. Якщо особа вважала, що перебуває у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або здійснює затримання особи, що вчинила злочин, та в обстановці, що склалася, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, її діяння оцінюється за правилами частин перших статей 36, 38, 39 цього Кодексу.

2. Якщо за умов, передбачених в частині першій цієї статті, особа явно перевищила межі необхідної оборони, крайньої необхідності або заходів, необхідних для затримання злочинця, питання про її відповідальність вирішується відповідно до положень частини 3 статті 36, частини 2 статті 38 або частини 2 статті 39 цього Кодексу.

3. Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність зазначених у частині першій цієї статті обставин, що виключають злочинність діяння, то вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність.

4. Якщо обстановка, що склалася, не давала особі достатніх підстав вважати, що мало місце суспільно небезпечне посягання, реальна небезпека або затримана особа вчинила злочин, то кримінальна відповідальність настає за умисний злочин на загальних підставах.»

8. При вчиненні злочину у співучасті фактична помилка одного зі співучасників, за загальним правилом, впливає на кваліфікацію вчиненого та призначення покарання лише тому з них, суб'єктивну сторону діяння якого вона характеризує. Водночас, у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину, співучасники підлягають відповідальності за співучасть у незакінченому злочині. Якщо через допущену фактичну помилку виконавця вчинене оцінюється як незакінчений злочин, така помилка впливає на кваліфікацію не лише його діяння, а й на правову оцінку діянь інших співучасників.

9. Якщо винний помилково вважав, що вчиняє злочин у співучасті з іншим суб'єктом, тоді як останній не підлягає кримінальній відповідальності через недосягнення віку або неосудність, вчинене слід кваліфікувати як замах на вчинення такого злочину у співучасті незалежно від ступеня розвитку об'єктивної сторони злочину. Якщо ж винний навпаки вважав, що фактично використовує для вчинення злочину особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності, а насправді «використовуваний» мав всі ознаки суб'єкта злочину, то така спільна діяльність не утворюватиме співучасті, а діяння як опосередкованого заподіювача, так і «використаної» ним особи, мають оцінюватись самостійно як одноособове вчинення злочину кожним з них.

10. Помилка співучасника в ознаках, що характеризують особу іншого співучасника і за допомогою яких в законі утворюється кваліфікований склад злочину чи обтяжується покарання, не має кримінально-правового значення. Такі ознаки в будь-якому випадку можуть бути поставлені у провину лише тому співучаснику, якого вони характеризують. Якщо ж помилка співучасника стосується наявності у виконавця ознак спеціального суб'єкта, з якими закон пов'язує кваліфікацію вчиненого, то діяння такого співучасника слід оцінювати як замах на злочин, який передбачає його вчинення спеціальним суб'єктом.

Коли помилка стосується ознак об'єктивної чи суб'єктивної сторони діяння виконавця, то така помилка впливає на кваліфікацію залежно від того, чи виступають такі ознаки конструктивною або кваліфікуючою ознакою складу злочину та від того, позитивною чи негативною є така помилка. Якщо співучасник помилково вважав наявними у виконавця такі мотив або мету, за наявності яких в законі утворюється кваліфікований склад злочину (але при цьому сам не керувався ними), то такі ознаки не можуть бути інкриміновані цьому співучаснику, бо вони не є ознаками злочину, вчиненого виконавцем. Якщо ж навпаки, співучасник не усвідомлював мотив або мету, якою керувався виконавець і яка впливає на кваліфікацію злочину, то такі ознаки також не можуть бути інкриміновані цьому співучаснику. Помилка співучасників в об'єктивних ознаках діяння, вчиненого виконавцем, у випадках, коли вони виступають як ознаки складу злочину, має оцінюватись за правилами, встановленими для оцінки «ексцесу виконавця».

11. Фактична помилка впливає на обрання судом виду та міри покарання при його призначенні в двох відносно самостійних напрямках: а) опосередковано – через визнання злочину, вчиненого за такої помилки, незакінченим, тобто замахом на його вчинення і, в зв'язку з цим, застосуванням положень ч. 3 ст. 68 КК; б) безпосередньо – у випадках, коли фактична помилка стосується таких обставин, які хоча й знаходяться поза межами складу злочину, але в силу приписів статей 66 та 67 КК визнаються обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання.

12. Положення ч. 3 ст. 68 КК потребують суттєвих коректив, бо їх існування в теперішньому вигляді значно обмежує, а в деяких випадках і унеможливує реалізацію принципу індивідуалізації покарання. З огляду на це, пропонуються два альтернативні варіанти розв'язання проблеми призначення покарання за діяння, вчинене за наявності фактичної помилки:

- внесення змін до ч. 3 ст. 68 КК і надання суду *права* (а не покладення на нього обов'язку) знижувати розмір покарання за замах на злочин;

- доповнення ст. 68 КК приміткою такого змісту:

«Примітка. Суд має право, умотивувавши своє рішення у вирокі, не застосовувати положення частини 3 цієї статті у випадках, коли злочин не було доведено до кінця через фактичну помилку винного».

13. У випадках, коли через допущену помилку особа не усвідомлювала фактичну наявність чи відсутність обставин, що обтяжують покарання, такі обставини не можуть враховуватись судом на підставі ст. 67 КК. Натомість, вони можуть бути враховані судом як такі, що свідчать про більший ступінь тяжкості вчиненого або негативно характеризують особу винного. За помилкового уявлення щодо наявності обставин, що пом'якшують покарання, вони не можуть бути враховані на підставі ст. 66 КК, але можуть свідчити про менший ступінь тяжкості вчиненого.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Комаров А. Д. Уголовно-правовая оценка фактической ошибки в трудах отечественных дореволюционных криминалистов / А. Д. Комаров // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2013. – № 22. – С. 88–92.

2. Комаров О. Д. До питання про розмежування фактичної та юридичної помилки / О. Д. Комаров // Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – Симферополь, 2013. – Т. 26, № 2-1, ч. 1. – С. 60–67.

3. Комаров О. Д. Помилка в об'єкті злочину: поняття, класифікація та кваліфікація / О. Д. Комаров // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2013. – Вип. 23, ч. 1, т. 3. – С. 30–36.

4. Комаров О. Д. Значення фактичної помилки винного під час призначення покарання / О. Д. Комаров // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса, 2014. – Вип. 72. – С. 448–455.

5. Комаров О. Д. Фактична помилка при необхідній обороні / О. Д. Комаров // Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид. – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2014/12.pdf. – Заголовок з екрана.

6. Комаров О. Д. К вопросу о фактической ошибке в уголовном праве / О. Д. Комаров // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи (м. Львів, 20-22 квіт. 2012 р.) : зб. матеріалів XI Міжнар. студент.-аспірант. наук. конф. – Львів, 2012. – С. 144–146.

7. Komarov A. Some comparative aspects of the definition and significance of mistake of fact and mistake of law in the criminal law of Ukraine and the U.S.A. / A. Komarov // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених : зб. тез доп. та наук. повідомл. конф., 5 квіт. 2012 р. – Харків, 2012. – С. 91–93.

8. Комаров О. Д. Фактична помилка в способі вчинення злочину // О. Д. Комаров // Четверті харківські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 16-17 трав. 2014 р.) . – Харків, 2014. – С. 76–79.

АНОТАЦІЯ

Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2015.

Робота присвячена комплексному дослідженню проблем фактичної помилки в кримінальному праві.

У дисертації досліджено історію розвитку вчення про фактичну помилку, проаналізовані наявні в науці підходи до поняття та змісту фактичної помилки, проведено багаторівневу класифікацію фактичної помилки, досліджено значення окремих її різновидів для поставлення вчиненого у провину та його кваліфікацію.

Самостійному комплексному аналізу піддані фактичні помилки в об'єктивних ознаках складу злочину, обставинах, що виключають злочинність діяння та в об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину, вчиненого у співучасті. Досліджено значення помилки в об'єкті злочину (в тому числі предметі та особі потерпілого), суспільній небезпечності діяння, його наслідках, розвитку причинного зв'язку, способі, засобах, знаряддях, місці, часі та обстановці вчинення злочину. З'ясовано значення фактичної помилки одного співучасника для кваліфікації діяння інших співучасників. Визначено вплив фактичної помилки для кваліфікації вчиненого і призначення покарання. На підставі проведеного дослідження запропоновано внесення відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, вина, помилка, фактична помилка, кваліфікація злочинів, призначення покарання.

АННОТАЦІЯ

Комаров А. Д. Фактическая ошибка в уголовном праве Украины и её значение для уголовной ответственности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2015.

Работа является комплексным монографическим исследованием, посвященным вопросам фактической ошибки в уголовном праве и её значения для установления вины и уголовной ответственности за содеянное. Рассматриваются вопросы возникновения и становления учения о фактической ошибке в уголовном праве, анализируются существующие в науке подходы к раскрытию содержания фактической ошибки и её влияния на вину, уголовную ответственность и квалификацию. Определяется философская, филологическая, психологическая и уголовно-правовая природа понятия «ошибка», проводится разграничение фактической и юридической ошибок, устанавливаются признаки фактической ошибки, и определяется перечень обстоятельств, которых она может касаться. В диссертации осуществлена многоуровневая классификация фактической ошибки.

Осуществлен самостоятельный комплексный анализ разновидностей фактической ошибки в объективных признаках состава преступления, установлено их значение для решения вопроса об уголовной ответственности за содеянное. Разработаны правила квалификации деяний, совершенных при ошибке в объекте (предмете преступления и личности потерпевшего), в общественной опасности

деяния, его последствиях, причинной связи, способе, средствах и орудиях, месте, времени и обстановке совершения преступления.

Исследованы вопросы уголовно-правового значения ошибки в правовом и фактическом основаниях, а также в иных условиях правомерности причинения вреда при наличии обстоятельств, исключающих преступность деяния. Определены критерии разграничения извинительной и неизвинительной ошибки в обстоятельствах, исключающих преступность деяния. Доказана необходимость формулирования универсальной нормы, определяющей правила оценки фактической ошибки во всех обстоятельствах, исключающих преступность деяния.

Проанализированы вопросы значения фактической ошибки одного (или нескольких) соучастников для квалификации содеянного другим (другими) соучастником и влияния ошибки субъекта в наличии соучастия, его формах, а также в объективных и субъективных признаках преступления, совершенного в соучастии.

Доказано, что фактическая ошибка влияет на назначение наказания, во-первых, в связи с признанием деяния, совершенного при наличии такой ошибки, покушением на преступление и применения на этой основе обязательного смягчения наказания (ч. 3 ст. 68 УК), во-вторых, в случаях, когда фактическая ошибка касается таких обстоятельств, которые хотя и находятся за пределами состава преступления, но в соответствии со статьями 66 и 67 УК признаются смягчающими или отягчающими наказание.

На основе проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию уголовного законодательства путем внесения изменений и дополнений в УК Украины (ст. 37 УК, ч. 3 ст. 68 УК) и выработаны рекомендации по совершенствованию судебной практики в области квалификации преступлений, совершенных при наличии фактической ошибки.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, вина, ошибка, фактическая ошибка, квалификация преступлений, назначение наказания.

SUMMARY

Komarov O. D. Mistake of fact in the criminal law of Ukraine and its significance for criminal liability. – The manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Juridical Sciences in specialty 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2015.

The thesis is devoted to the complex research of the problems of mistake of fact in the criminal law.

Special attention was paid to researching the history of the doctrine of the mistake of fact. The contemporary scientific approaches to the concept and content of the mistake of fact are analyzed. In addition, the multi-

classification of mistake of fact and research of a significance of some of its varieties for the issues of the qualification of crimes was performed. Independent analysis of mistake of fact within the objective elements of the crime, the circumstances precluding criminality and the objective and subjective elements of the crimes committed in complicity was made. The significance of mistake of one co-participant for the qualifying of the acts of other co-participants was clarified. The meaning of mistake of fact for the sentencing was established. The author suggests the appropriate changes and additions to the provisions of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: Mens rea, fault, mistake, mistake of fact, qualification of a crime, the imposition of punishment.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент **Зінченко І. О.**

Підписано до друку 20.04.2015 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид.арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 1203

Друкарня Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77